

Sebestyén Mihály

Oktatási állapotok Marosvásárhelyen a két Bolyai korában

Visszatérő mondataink közé tartozik annak kijelentése, hogy Marosvásárhely a két Bolyai idejében, tehát a XIX. század első felében nem túlságosan nagy városa Erdélynek. Sokkal jelentősebbek az erdélyi szász vezetésű városok, Nagyszeben, Brassó vagy a Nagyfejedelemség legfontosabb települése Kolozsvár, a Gubernium székhelye 1790 óta. Mind népesség, mind művelődési vagy gazdasági intézmények dolgában jobban állnak. (Különben meg kell elégednünk a negyedik helyezéssel.) Ilyenkor azonban azzal szoktuk magunkat vigasztalni, hogy a Székelyföld városai között nem lelmi párját Marosvásárhelynek.

Ami az iskolákat illeti, az 1848-as forradalom előtti Erdélyben kiépült felső-iskolai hálózat várta a diákokat, a tanulni vágyó közönséget: református kollégiumok működtek Nagyenyeden, Kolozsvárott, Székelyudvarhelyen, Zilahon, Szászvárosban, Marosvásárhelyen a Szent Miklós utcában; a katolikusok tartották fenn a kolozsvári piaristák ún. Királyi Liceumot a Farkas utcában, az udvarhelyi, gyulafehérvári, kantai (kézdivásárhelyi), a csíksomlyói ferences és a marosvásárhelyi gimnáziumot, ill. algimnáziumot; a lutheránusok felső tanintézetei Nagyszebenben, Brassóban, Medgyesen, Besztercén, Újegyházon, Segesvárott működtek, míg az unitáriusok Kolozsváron, Tordán, 1798-tól pedig Székelykeresztúron is tanítottak. A románság három gimnáziumon osztozkodik, a balásfalvi és a naszódi görög-katolikus szellemiségű intézményeken, illetve a brassói ortodox algimnáziumon. Nincs még felső-iskolája Sepsiszentgyörgynek, majd csak az ötvenes években indul el a „Mikó”, sem Dévának vagy Fogarasnak és több más kisvárosnak (jelentősebb nagyközségnek pl. Szászrégennek, Dicsőszentmártonnak, Hátszegnek stb.), ahová majd csak a XIX. század második felében jut el a szükség felismerése, az anyagi alapok összeszedésének igénye, mely aztán teljesebbé teszi az oktatási térképet.

A felekezeti keretek biztosítják az oktatás menetét, a szellemi irányultságot, ám a felekezeti gimnáziumok nem jelentenek egyben áthághatatlan korlátokat is, ami a hallgatóság befogadását illeti. Hiszen a katolikusok és reformátusok intézeteibe rengeteg görög-katolikus és nem egyesült román fiatal fordul meg, végez, kap diplomát. A II. József által elindított lavina – a türelmi rendelet és a többi reformok tényleges hatályát nem lehet egyszerűen tudomásul sem venni – feltartóztathatatlan, azaz fokozatosan feltűnnek, majd egyre jelentősebb számban vannak jelen a különböző intézetek padjaiban Erdélyben is a zsidó fiatalok világi tanulmányok végett; a német ajkúak megfordulnak a magyar tantermekben is, hiszen a Nagyfejedelemség

hivatalossá váló nyelvét ismerni illet (az érzelmi hozzáállás taglalásától el kell tekintenünk e szűkre szabott tanulmány keretén belül).

A külföldi egyetemjárás egészét tekintve a XIX. század első felében sokkal „egészségesebbek” az arányok a különböző nemzetiségű peregrinusok tekintetében, a választott, az elérhető tanulási színhelyek is változatosabbak, gyakorlatilag a hispániai egyetemeken kívül majdnem mindenütt Európában erdélyi diákokra bukkanni. (Persze dominálnak a német-osztrák, svájci és németalföldi, olasz univerzitások – a hagyomány erejét semmi sem tudja istenigazában megingatni.)¹

Jóval kirívóbb hiányok, fehér foltok, egyenlőtlenségek mutatkoznak az elemi oktatás terén, ahol a falusi és kisvárosi közösségek, egyházak anyagi lehetőségei meglehetősen korlátozottak, ahol az írástudás elsajátítása (az értelmiségi lét felé törekedés, az olvasás és tanulás) nem jelentenek nagyon fontos, mindenáron megszerzendő értéket, avagy semmilyen sem. Hiszen még az 1870-ben készült felmérések is ijesztő méretű írástudatlanságról árulkodnak Erdély szerte városon és falun egyaránt.²

Az elszomorító eredmények dacára, biztatónak kell tekintenünk például a református népoktatás helyzetét Marosszékben, ahol több mint nyolcvan faluban működött több-kevesebb folytonossággal népiskolai elemi oktatás a tizenkilencedik században,³ és valószínűleg hasonló adatsorokat fog felderíteni a kutatás a katolikus vagy unitárius kisiskolák tekintetében is.

Marosvásárhelyen a Református Kollégium mellett működnek alsóbb osztályok. 1804-ben például, abban az esztendőben, amikor a Bolyai család Marosvásárhelyre költözött át, nyolcvanhárman iratkoztak be az esztendő folyamán az alsóbb osztályokba, még 1831-ben a Tentamen-Appendix megjelenésének esztendejében csak januártól júliusig 47-en voltak a gólyák.⁴ Azokat tekintették a kollégium diákjainak, akik aláírták az anyakönyvet, illetve lefizették a beíratási illetéket. Bánffy Pál bárófi például így jegyzi be magát a „nagykönyvbe”: „*Én is Losontzi B. Bánffy Pál kezet fogtam a MVásárhellyi Musákkal hetedfél esztendős*

¹ Lásd Szabó–Szögi: i. m.

² A statisztika Marosszék nyolc járásában és Marosvásárhely városában összesen 92 398 hat éven felüli személyt tüntet fel, ebből összesen 71 390 egyén írástudatlannak bizonyult. Vö. *A Magyar Korona országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. Pest, Nyomtatott az Athenaeum nyomdájában, 1871. 234-235.

³ Sípos Gábor: Marosszéki népoktatás a XV. századtól 1848-ig. = *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bukarest, Kriterion, 1980, 121-135.

⁴ 1804 januárjában négyen, februárban 15-ön, április hó folyamán nyolcan, júniusban 14-en, az új tanévben, szeptemberben a kollégium kapuján 25 új kisdíák kopogtatott, októberben, a matrikola szűkszávaán jegyzi meg, hogy senki, novemberben viszont a bánkódó kollégiumnak gyógyírt jelentett az a tizenkilenc hallgató, aki itt kívánt (tovább)tanulni. 1831-ben az első hónapban 10, a második hónapban 12, márciusban egyetlen egy, áprilisban újfent 10, májusban öt fiú, az iskolai év utolsó két nyári hónapjában pedig hat, illetve négy diák kérte felvételét a múzsák honába. Tonk: i. m., 1994. 233-236, 312-314.

koromban 1804 12. Nov.”⁵ A névjegyzékből, melynek adatai részletezőbbek, mint a felsőbb osztályos anyakönyveké, megtudható a kisdíák születési helye, állandó lakhelye – mondhatnánk mai kifejezéssel –, életkora, apjának hivatása, foglalkozása, az előkelőbb származásúaknál az anya nevét sem borította homály (az iskolát segélyező anyagi támogatások reményében történnek a tiszteletkörök), az osztálytanító (praeceptor) neve, akinek keze alatt az ifjú ember elkezd tanulmányait és az osztályfokozat, amelybe előzetes felkészültsége alapján felvételt nyert, átlépett. Jelentős névanyag, értékes információmennyiség őrződött meg ilyen formában. „A kollégiumban ugyanis – figyelmeztet Tonk Sándor – a tanulók tömegét a kisdíások jelentették, kiknek száma többszöröse volt a tógátusoknak”, a felsőbb osztályban továbbtanulóknak.⁶ Ezek szerint nagy volt a természetes, az anyagiak hiányában kényszerítő erővel ható lemorzsolódás és a kirajzás is más intézetek felé.⁷

Nem kizárólag marosvásárhelyi gyerekeket látott szívesen az iskola, ugyanis a kollégium inferioris classis vonzáskörzete meglehetősen tág, a Székelyföld nyugati szélétől (Marosszék) a Mezőségbe mélyen benyúlva, a Maros és Küküllők vidékét is magába foglalta. Megint csak az 1804-es és 1831-es példánál lehorgonyozva, a század elején a nem vásárhelyiek közül Marosillyéről, Bőből, Tokajból, Rigmányból, a közeli Udvarfalváról, Bölkényből, Iklandról, Görgényből, Ölyvesről, Ákosfalváról, Marosbogátról, a mezőségi Pókából, Kibédtről, Mezőfeléből, Mikefalváról, Mezőbándról, a Bihar megyei Gálospetriről, Csikfalváról vagy Holtmarosról iratkoztak be, míg nem egész harminc évvel később a Nyárad menti Szentsimonból, Názánfalváról, Kisbudakról, Mezőbándról, Sámsondról és Káposztásszentmiklósról, illetve Marossárpatakról, Mezőmadarásról, Torboszlórol, Sóváradról, Ákosfalváról, Backamadarásról, Maroskeresztúrról, Harasztkerékről vagy Lőrincfalváról, Körtvélyfájáról, Nagygörgényből, a mezőségi Unokáról, ha nem a háromszéki Márkosfalváról érkeztek. Igaz, ebben az évben mintha a kör már szűkült volna, ami a falusi elemi oktatás kiépülésével, fejlődésével is magyarázható.

Még hangsúlyozottabban érvényes a széles határú területiség a tulajdonképpeni kollégium esetében, ahová gyakorlatilag egész Erdélyből, de a Partiumból is szép számmal jöttek diákok. És nemcsak olyan vidékekről, ahol, nincsenek felsőbb iskolák, hanem onnan is,

⁵ Uo. 236

⁶ Uo. Bevezetés. XVII.

⁷ Csak a kolozsvári Királyi Líceumba például 1784-1848 között 57 marosvásárhelyi születésű, katolikus és protestáns diák iratkozott be, akik elemi iskolai tanulmányaikat minden bizonnyal szülővárosukban végezték. Vö. Varga Júlia: *A kolozsvári Királyi Líceum hallgatósága 1784-1848*. Budapest, 2000, 305. Farczady Elek kutatásai szerint a Kollégiumtól függetlenül is fennállott már az 1820-as években egy fiú- és leányiskola, mely felekezetre való tekintet nélkül minden gyereknek oktatást, írni-olvasni-számolni tudást nyújtott. A Református Egyház tartotta fenn a Gubernium és a Főkonzisztórium ajánlására, legalább 2-3 tanítóval. Farczady Elek: *A marosvásárhelyi református egyházközség élete 1556-1949*. Marosvásárhely, 2000, 63-64.

ahol működnek effélék. Egy-egy nevezetes, jó hírű tanár, szabadabb szellemű testület átcsábíthatott hallgatókat, vagy a jobban felszerelt könyvtár, a tekintélyesebb ösztöndíj, az értelmiségi munkának kedvezőbb légkör, a peregrinációra való felkészüléshez szükséges tudás milyensége jelentett különös vonzerőt. Volt is vándorlás, átevezés Vásárhelyről Kolozsvárra és Enyedre, illetve megfordítva, és jöttek Szászvárosból, Zilahról vagy Székelyudvarhelyről. Nem a város nagysága, hanem a minőség keresése határozta meg a vándorlás irányát. A megszerezhető tudás választéka minden kollégiumban sajátosan alakult, annak ellenére, hogy a Főkonzisztórium nagyjából-egészét tekintve megszabta a tanítandók körét. Az (alsó) középfokú képzéssel megalégedő iskolákból többen indultak továbbtanulni a teljes körű képzést adó intézmények felé.

A római katolikus gimnáziumban az 1800–1860 közé eső időszakot nézve, rögtön kitűnik, hogy a tanári testület egyháziakból áll, akiket a főhatóság kénye-kedve szerint helyez át más hasonló intézményhez, léptet át kizárólagos egyházi, plébánosi szolgálatra. Ezért sokkal nagyobb és gyorsabb a tanárváltás, mint a reformátusoknál. Az 1797–1860 közötti időszakban 62 tanár fordul meg a Szentkirályi utcai intézetnél, átlagban 3-4 évet töltöttek városunk katedráján. A négy vagy öt osztályú gimnáziumban alapos tanítás folyt, amennyire a tantervek (Ratio educationis, Entwurf) alapján megítélhetjük. (Az intézmény nem rendelkezik rendszeres elmélyült kutatásokra alapozható monográfiával). Az első világi tanár csak az 1817-es esztendőben bukkan fel a névsorban, ő tizenegy évig szolgált a marosvásárhelyi katolikusok tanodájában.⁸ Nem nagyon tudjuk, hogy az ott tanítók miféle tudományos felkészültséggel rendelkeztek, sejtjük, hogy hazai vagy a birodalombeli kolostorokban és felsőfokú tanodákban, Gyulaféhevároton, a pesti, bécsi, grazi egyetemen szereztek képesítést. Tekintve, hogy az iskola Csíksomlyó, Székelyudvarhely és Kolozsvár között az egyetlen katolikus gimnázium volt, rengeteg gyermeket vonzott városunkba. A létszám minden évben a száz felett járt.⁹ Mind a katolikus, mind a református főiskola mellett bentlakás működött (nevelőház, ill. kollégium), ami növelte az intézetek vonzerejét.

Az a tanári kar, melybe Bolyai Farkas is belép sikeres pályázás után 1804-ben tíz év alatt – 1794 és 1804 között – újult meg a Református Kollégiumban. Ezekben az években alakult ki és szilárdult meg a hat tanszék, amelyet a Főkonzisztórium pályázat útján tölt be a kollégium

⁸ (Karácsonyi Márton:) A marosvásárhelyi Róm. Kath. Gymnasium és nevelőház története. = *A Marosvásárhelyi Róm. Kath. Gymnasium értesítője az 1894/95-ik iskolai évről*. Marosvásárhely, 1895, 63-65

⁹ 1804-ben 91 római katolikus, 40 görög katolikus és öt másvallású látogatta az intézetet. Ebből 20-an marosvásárhelyi illetőségűek, 40-en pedig a későbbi Maros-Torda vármegyére átszámított területről jártak be tanulni. 1831-ben a katolikusok hányada 65, az unitusoké 62, egyéb felekezetből pedig négy. A helyi városi lakosok 16-on, a megyeiek 65-ön voltak. Uo. 116. (Melléklet.)

javasolta jelöltekkel. Az 1794 és 1860 közötti több mint félszázados periódus alatt – figyelembe véve az 1848/50-es kényszerszünetet is – huszonnégy tanár fordul meg az intézetben. Közülük tizenketten az adott időszakban az intézet élén is álltak, rektorként vagy tanvezetőként (Paedagogarcha), vezették az iskola nyomdáját és voltak gazdasági felügyelők, a tanári gyűlések jegyzőkönyvvezetői megbízatásától sem vonakodtak.¹⁰

Igazából nagy és ismert nevek Bolyai legközvetlenebb kor- és kortársai: *Dósa Gergely* (1794-1826 között az első jogtanár a kollégiumban), *Borosnyai Lukács János* (1794-1844 között a természetrajz és német nyelv tanára), *Antal János* (1801-1836 teológia segédtanár, utóbb a történelem és a filológia kiváló oktatója), *Köteles Sámuel* (1799-1818 között a philosophia professzora, tanított mathesist, statisztikát, földrajzot és politikai tudományokat), a Magyar Tudós Társaság tagjai közé választotta Pozsonyban; *Tompa János* (1800-1817 között a teológia tanára) és végül maga *Bolyai Farkas*, aki 1804 és 1856 között állott az iskola szolgálatában, katedrájáról tanított, nevelt, dolgozott. Ő is tagja lett az Akadémiának. Ők és az utánuk következő tizennyolc tanár mind megfordultak külföldi egyetemeken, német univerzitások nevelték őket, többen közülük utóbb más tanintézetbe (legtöbbször Nagyenyedre, Kolozsvárra, Udvarhelyre) vagy a püspöki székebe távoztak, magasabb hivatalt töltöttek be. Legtöbbjük még gyakorló lelkész is volt vagy azzá lett. Nem mind jártak korábban Vásárhelyen iskolában, de elfogadták a vásárhelyi református főtanoda meghívását, ami rangot jelentett, fontos állomás volt emelkedésükben. Majdnem mindegyik készített tankönyvet, értekezést, tudományos dolgozatot, melyek nagy része – bár a kollégiumnak volt nyomdája 1802-től – mégsem került sajtó alá az anyagi támogatás elmaradása, esetleg az érdektelenség, értetlenség következtében.

Ebben a korban zajlik le a kollégium életében az egyik legfontosabb váltás, a nyelvi: amikor a latin felől a tantárgyak (mathesis, filozófia, logika, földrajz, történelem stb.) rendre eljutnak a magyar nyelvű részleges majd teljes előadásig. Ugyancsak ekkor kap nagyobb hangsúlyt az idegen nyelv oktatása, a hagyományos latin-görög-héber (és „régiségek”) szentháromsága mellett a modern nyugati nyelvek nyernek polgárjogot, a német és a francia. Fájdalom, az angol még hosszú ideig teljesen kívül esik Marosvásárhely szemhatárán.

A *Dósák* (Gergely és Elek, ez utóbbi 1826-1867 között apja örökét vehette át az iskolában) jogi előadásait a Királyi Tábla kancellistái, jogászai is bejárnak hallgatni, a jogi tanszék majd csak a hetvenes években hal el, a kolozsvári egyetem jogi karának felállítását követően. A teológiai tudományokat az ötvenes évek második felétől Kolozsvárra és

¹⁰ Koncz József: *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története*. Marosvásárhelyt, Nyomatott az Ev. Ref. Kollégium betűivel, 1896. 237 skk. A református kollégiumi adataink szinte kizárólagos forrása.

Nagyenyedre kívánta összpontosítani az Erdélyi Református Egyház, ennek következtében, oda vetül át a honi papképzés súlya. A matematika a Bolyaiak révén válik fontossá, Farkas halála után *Mentovich Ferenc* (1856–) lesz a katedra méltó örököse. A filozófiát olyan kiválóságok tanítják, mint *kibédi Péterffy Károly* (1818–1837), *Ercsei János* (1837–1852). A természetrajz, mely koronként szűkül, ahogyan a szaktudományok kiválnak az általánosból, érdekes tanáregyéniségek kezébe kerül Vásárhelyen: *Kelemen József* (1844–1845), *Hegedűs János* (1846–1857), *Kasza Dániel* (1854–1855, vízaknai *Szász Károly*, ki 1853-ig Bolyait helyettesíti, *Mentovich Ferenc*, és végül *Szabó Sámuel* (1860–1868), aki korszakunk után elindítja a folklórkutatást is az iskola tanulóival.¹¹ A teológusok közül ne hagyjuk említés nélkül *Molnár Sámuel* nevét (1817–1832), *Bodola Sámuel*t, a későbbi püspököt (1833–1841, 1850–1854), *Török János* személyét (1836–1854), a székely vértanúk egyikét, akit 1854-ben végeztek ki a Postaréten, s ki történelmet is oktatott a schola falai között diákjainak. Ugyancsak történelmet adott elő ilencfalvi *Szász István* 1842 és 1859 között, minekutána Török a teológiai tanszékre hívatott át, rödi *Bihari Sándor*, majd *Urr György*, akiknek működése azonban már a korszakhatáron kívül esik.

A tanítás délelőtt és délután is folyt, a tanulók általában a rendkívüli esetektől eltekintve, napi nyolc-tíz órát hallgattak előadásokat, folyt az oktatás, gyakorolták magukat a kilenc, utóbb a nyolcra csökkentett classisokban. A nagyobb tanulók tanították a kisebbeket, azaz voltak osztálytanítók, praeceptorok, akiknek tevékenységét a tanvezető hangolta össze. Ebben a tekintetben nem volt különbség a többi erdélyi iskolához viszonyítva. A Református Kollégiumban gazdag tanári és szépen gyarapodó ifjúsági könyvtár állt a tanárok és a tanulók rendelkezésére. A könyvtárat a felügyelő tanár gondoskodása mellett egy-egy megbízott diák működtette. A katolikus gimnázium és nevelőház könyvtára szintén számos új és régi kiadványt tartalmazott. Ellátásáról a püspökség gondoskodott s gyarapították az elhalt egyházi és világi személyek hagyatékai. Nem tudjuk, milyen könyvtár állott, ha egyáltalán létezett a kisiskolák mellett.

A lányok magasabb képzése nem szerepelt a városi társadalom elvárásai között. A 18. század végén már történtek kísérletek a református egyház kebelében a leányok elemi oktatásának megszervezésére, a Szentgyörgy utcában iskolát is kialakítottak Virág Szabó János telkén, házat építettek, tanítót szerzödtettek, 1801-ben közvizsgálatot, azaz nyilvános vizsgát is tartottak a leányok neveldejében.¹² 1846-ban az egyházi jelentések két elemi iskolát említenek,

¹¹ Olosz Katalin: Szabó Sámuel és diákjainak folklórgyűjtő mozgalma a XIX. század hatvanas éveiben. = *Marosvásárhely történetéből*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1999, 219-222.

¹² Farczády Elek *i.m.*, 61-62.

melyből az egyik leányiskola, mely a várbeli parókia körzetében volt, a másik, a Kistemplom melletti fiúk számára tartatott fenn. Összesen három tanító szolgált az elemiben és a kántor. A tanulók száma jól mutatja az iskolák helyzetét, míg a református leányeleminek 120, addig a fiúiskolának csupán ötven hallgatója van. (Ui. a Ref. Kollégium mellett működtetett inferioris classis felszívta a tanulók többségét.) 1852-ben mindkét iskola még fennáll, mindkettőt leányiskolának mondja a statisztikai jelentés készítője, ennek ellenére az egyikbe fiúk és leányok közösen jártak. Különben 183 fiú és 229 leány ült az említett elemik padjaiban.¹³

Először az ötvenes évek végén merül majd fel annak a gondolata, hogy a városi polgárok leányai is világi, gyakorlatias, rendszeres felső-iskolai oktatásban részesüljenek. Addig a katolikus leányok zárdákban jártak, vagy a tehetősebbek olyika leányait más városba, Pestre küldte, a legtöbb mellé – amennyiben erre volt igény és irány - házitanítókat fogadtak, akár több család is összetársulhatott egy tanító tartására. Hasonló volt a helyzet a marosvásárhelyi zsidó fiatalokkal is, azokkal, akik nem jártak nyilvános felekezeti iskolákba. Az elemi iskolák, a népoktatás szélesülése csak a hetvenes években válik fontos Eötvös József elindította, szorgalmazta követelménnyé.

1850-ben az újra megnyíló iskolák vezetői igyekeznek az önkényuralom körülményei között az iskolából afféle politikai menedéket kovácsolni. Bár a tanárok állandó vegzálásnak vannak kitéve, sokukat bíróság elé állítják a forradalomban való részvétel miatt, mégis a korszak fontos hozadéka, hogy a tankönyveket magyarra fordítják,¹⁴ illetve az osztrák tantervek modernebb előírásait is kénytelenek az iskolák bevezetni. Növekednek a természettudományi órák és az iskola a gyakorlatiasabb szellem felé fordul. A fiatal, a hatvanas években pályakezdő tanárok, a liberálisabb eszmék elkötelezettjei az oktatás fellendítésében, fejlesztésében, világiasításában látják Erdély és benne Marosvásárhely fejlődésének, „csinosodásának” zálogát.

In *A tér és úttörője. Bolyai János emlékévé. Marosvásárhely, 2002.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003. 43–52.

¹³ Ua. 85-87

¹⁴ Karácsonyi *i.m.* 67-68

